

І.М. ТАТУШКО

Волинський національний університет імені Лесі Українки

**РОЗУМОВО-МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК
ВАЖЛИВА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

Стаття розкриває дидактичні основи мовленнєвого розвитку молодших школярів.

Ключові слова: молодший школяр, розумово-мовленнєвий розвиток, розвивальне навчання.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями

У нинішніх освітніх реаліях принциповим положенням побудови моделі гуманного за своєю суттю розвивального навчання школярів є попередження дисбалансу між розумовим і особистісним його становленням. Зорієнтованість сучасної освіти на особистісний розвиток школяра посилює потребу максимального використання творчого потенціалу й сенситивності умов початкової школи.

З огляду на сказане посилюється актуальність питання активності молодшого школяра, його розумово-мовленнєвого розвитку, пошук механізмів цілеспрямованого впливу на досягнення позитивного результату в означеному процесі.

Формування цілей (постановка завдання). Для нашого дослідження істотно важливим є розкриття дидактичних основ розумово-мовленнєвого розвитку молодших школярів, виокремлення провідних концептуальних положень, на яких ґрунтується дослідження обраного аспекту.

Аналіз досліджень і публікацій. Як свідчить аналіз науково-методичної літератури окремі напрями означеної нами проблеми знайшли висвітлення в роботах М.Гриньової, М.Вашуленка, Н.Воскресенської, А.Богущ, Л.Калмикової, Н.Харченко, О.Савченко, М.Ярмаченка, О.хорошковської, А.Собчинської, О.Чеснокової, Н.Гавриш та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Суттєво важливим чинником розвитку особистості окрім біологічного та соціального, визнано активність дитини.

Відомий психолог Г.Люблінська підкреслювала: "Яким би новим, цінним не був предмет вивчення, якою б високою не була майстерність вчителя, якщо йому не вдалося знайти спосіб викликати активність самої дитини, дійової участі її у пропонованому занятті чи праці – вплив не дасть очікуваного результату і не вплине на розвиток дитини"[1].

Відтак, перетворення природної активності в розумну діяльність людини проходить не само по собі, а з перших днів готується, спрямовується, культивується, контролюється дорослими.

Загальновідомо, що мовленнєвий розвиток особистості взагалі, а молодшого зокрема, є невід'ємною складовою загальної культури особистості. Доцільність поліпшення мовленнєвого розвитку учнів початкової школи вимагає ширшого вивчення, узагальнення теоретичних напрацювань з проблеми.

Представники гуманістичного і демократичного напрямів у західноєвропейській педагогіці – французький просвітитель Ж.-Ж.Руссо, швейцарський вчений Й.Г.Песталоцці – суттєву увагу приділяли розумовому розвитку.

Видатний педагог К.Д.Ушинський вслід за Я.Коменським та Ж.-Ж.Руссо наголошував: навчання повинно будуватися з урахуванням психологічних особливостей учнів. Учений вважав, що розвиток сприйняття перебуває в тісному зв'язку з розвитком мовлення і мислення, адже сприйняття живиться та насичує мислення дитини образними і конкретними уявленнями.

Обґрунтована педагогом теорія розвитку розумових здібностей дітей ґрунтується на позиції: розвивати мовлення окремо від думки неможливо. [2]

У 60–70-их роках ХХ століття колектив учених (В.Давидов, Д.Ельконін, Л.Занков) провели експериментальне дослідження об'єктивного закономірного зв'язку між побудовою навчання ходом загального розвитку школярів.

Завдяки розвивальному ефекту методики вчених було розкрито невикористані резерви учнів початкових класів у розвитку їх свідомості та мислення.

Академік О.Савченко вважає, [3] що провідним принципом організації навчання має бути принцип розвивального навчання, який передбачає створення найсуттєвіших умов для інтенсивного розвитку потенційних здібностей дитини, які тільки формуються, або за словами Л.Виготського, "знаходяться у зоні найближчого розвитку".[4] Важливою є така організація навчання, яка забезпечує активне засвоєння матеріалу, щоб учіння мало вплив на особистість дитини в цілому.

Втілення ідеї розвивального навчання в сучасній педагогічній науці і практиці спрямовується так, щоб поруч із формуванням знань, умінь та навичок забезпечувався розумовий розвиток школярів, формувалося активне самостійне творче мислення.

Аналіз обраного нами аспекту дослідження дає підстави виділити такі наукові підходи:

- філологічний (лінгвістичний), де акцент робиться на мовленнєвій діяльності, змісті мовлення, значення мовленнєвого розвитку, мовленнєвих засобів, культурі мови; специфіці усного і писемного мовлення, знакових комунікативних систем тощо.

- психологічний (Б.Ананьєв, О.Леонт'єв, О.Скрипченко, С.Рубінштейн, Л.Виготський, Л.Войтко, Г.Люблінська та ін.), де проблема розглядається у зв'язку з такими поняттями як відчуття, сприймання, увага, пам'ять, емоції, мислення, уява.

- дидактико-методичний (А.Богущ, М.Вашуленко, Н.Гавриш, М.Львов, О.Савченко, Т.Ладиженська), де на основі вивчення закономірностей педагогічного процесу, механізмів психічного розвитку особистості взагалі, молодшого шкільного віку зокрема розкриваються дидактичні засади мовленнєвого розвитку, пропонуються навчальні технології забезпечення розумово-мовленнєвого розвитку молодших школярів.

Не вдаючись до детального аналізу вищезазначених підходів, зазначимо, що істотно важливою у їх різновидності є вихідна ідея: мовленнєва діяльність відіграє провідну роль у розвитку молодших школярів за умов одночасного сенсорного та лінгвістичного розвитку уяви, мислення, максимального поєднання у навчальному процесі всіх видів дитячої діяльності з опорою на активність особистості.

Саме навчання розглядається як особлива людська специфічна діяльність на певному етапі історичного розвитку. Її основна мета – розвиток здібностей дитини, на відміну від "навчання", де відбувається засвоєння знань без з'ясування їх походження. Повноцінна навчальна діяльність можлива тільки за умов теоретичного мислення, у процесі розв'язання поняттєвих задач. Саме тому навчальну діяльність дитини потрібно спеціально будувати після приходу її до школи. Спершу вчитель бере на себе функцію її організації, послідовно формуючи належні дії пошуку, моделювання, контролю, оцінювання. З подальшим опануванням дітьми способів аналізу навчального матеріалу вчитель згортає функції, окремі компоненти діяльності переходять до самих дітей і стають характеристиками їхньої психіки. Діти навчаються вчитися!

Звідси й випливають загальні вимоги до побудови навчальних предметів та розвивального навчання. Вони мають розгортатися у вигляді "дерева" понять: спочатку опановують найзагальніші поняття, покладені в основу даної галузі чи сфери дійсності, що становить предмет. Цим забезпечується усвідомленість навчання.

Наведені принципи були реалізовані в сімдесятих роках при побудові двох основних навчальних предметів початкової школи: математики та мови.

Найсуттєвіші моменти загального підходу до побудови програми з мови у системі розвивального навчання полягали в застосуванні основоположного фонематичного принципу української графіки, за яким кожний звук мовлення позначається на письмі певним значком-

літерою чи літерами (як у випадку [дз] чи [дж], кінцевих м'яких приголосних та у позиціях перед наступним приголосним чи [о]: льон, сіль, гедзь тощо).

Курс української мови – важлива складова змісту загальної початкової освіти, оскільки він є не просто окремим навчальним предметом, а й основним засобом опанування усіма іншими навчальними дисциплінами.

Одним із аспектів мови є мовленнєва діяльність.

Очевидно, що основне завдання курсу української мови полягає в тому, щоб сформувати в учня засоби змістового аналізу і узагальнення властивостей рідної мови як знакової системи, і тим самим створити передумови для формування у дитини теоретичного мислення, подальшого розвитку мовлення.

Крім теоретичних знань, програмою передбачено пропедевтичне засвоєння широкого кола знань на рівні уявлень (пряме і переносне значення слова, його багатозначність, лексична синонімія, омонімія, антонімія, етимологія слів). Вивчення цього матеріалу покликане по-перше, розширити уявлення про рідну мову, а, по-друге, сприяти розвиткові інтересу до неї.

Важливе місце у вивченні мови посідає формування словника та орфоепічних навичок. Такий підхід зумовлений наявністю великої кількості діалектних лексем у мовленні дитини, що проживають у різних регіонах України, та діалектними порушеннями орфоепічних норм.

Матеріал програми дасть змогу вчителю, який працює на півночі, півдні, заході і сході України сформувати літературний словник, витіснити з мовлення дітей діалектизми, а також формувати орфоепічні навички, витіснити "акання" на півночі і на сході, сильне "укання" на заході [гулубка]; витіснити північні діалектні варіанти [и], [у] на місці давнього [о] літературним [і]: *кіт* (замість *кит*, *кут*): на місці давнього [є] літературним [і]: *відро*, *стіна* (замість *ведро*, *стена*).

Дібраний матеріал дає можливість вчителю формувати в учнів північних і західних регіонів правильну вимову звуків [р']: [бур'ак], а не [бурак]; [ц']: [м'іс'ац'], а не [міс'ац']; звукосполучень [ги, ки, хи]; у дітей західних регіонів уміння розрізняти звуки [х] і [ф]: [хустка], а не [фустка] тощо.

Суттєвим завданням рідної мови є розвиток мовлення учнів. У програмі передбачено організацію спеціальної роботи з розвитку мовлення за такими напрямками: робота над усвідомленням лексичного значення слова і збагачення активного словникового запасу учнів: робота над зв'язним текстом тощо.

Розкрити учням всі можливості української літературної мови в оформленні міркувань, ввести в їхнє мовлення багатство граматичних форм рідної мови, розвинути мовленнєве відчуття композиції й мовного семантико-сислового її наповнення можна за умови виділення змісту роботи з формування у школярів навичок і вмінь міркувати, тобто здійснювати відбір дидактичного, синтаксичного матеріалу, без чого неможливе утворення міркування як особливого функціонально-сислового типу мовлення [5].

Активна мовленнєва реалізація інтелектуальної сфери молодших школярів на основі збагачення мисленнєвої комунікативної діяльності дає змогу для розвитку мисленнєвих операцій, формування культури мислення, збагачення емоційної сфери, чуттєвого досвіду, творчості, вербалізації уявлень, фантазії; актуалізації специфіки мислення дитини, образності, виразності, точності мовлення.

Зробити мовну і мовленнєву теорію функціональною, домогтися усвідомленого застосування учнями мовних і мовленнєвих понять, правил принципів у мовленнєвих і життєвих ситуаціях спілкування – одне з найважливіших завдань учителя початкових класів у здійсненні ним мовної освіти школярів.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

З'ясовано, що розумово-мовленнєвий розвиток молодших школярів є важливою педагогічною проблемою. Її розв'язок залежить від рівня розвитку в учнів механізмів мовлення, мисленнєвих операцій аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації, порівняння,

пізнавальної активності від володіння школярами різноманітними мовними засобами причинно-наслідкового значення; від безпосереднього чуттєвого досвіду дітей, багатства їхніх життєвих вражень. Основою технології інтелектуально-мовленнєвого розвитку має бути діяльнісно-особистісний підхід.

Перспективи подальшого вивчення вбачаємо у доцільності узагальнення питання наступності розумово-мовленнєвого розвитку дошкільників та молодших школярів, удосконалення технологій мовленнєвого розвитку учнів початкової школи, спрямованість роботи вчителя в контексті особистісно-діяльнісного підходу щодо мовленнєвого розвитку учнів.

Література

- 1.Люблинская А.А. Учителю о психологии младшего школьника. Пособие для учителя/А.А.Люблинская М.: Просвещение, 1977. – 244с.
- 2.Ушинський К.Д. Проблемы русской школы. Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. – К.: Рад. школа. – 1983. Т.2. – 360с.
- 3.Савченко О.Я. Дидактика початкової школи / О.Я.Савченко. – К.: Абрис, 1997. – 416с.
- 4.Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: психологический очерк / Л.С.Выготский. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – 348с.
- 5.Харченко Н.В., Калмикова Л.О. Психолінгвістичні й лінгвометодичні підходи до змісту формування у першокласників мовленнєвих умінь і навичок міркування // Початкова школа. – 2003. – №5. – с.5-7; №6. – с.11-14.

Надійшла до редколегії 18.04. 2010

Татушко И.Н. Интеллектуально-речевое развитие младших школьников как важная педагогическая проблема.

Статья раскрывает дидактические особенности интеллектуального развития младших школьников.

Ключевые слова: младший школьник, умственно-речевое развитие, развивающие обучение.

Tatushko I.M. Mental development of junior pupils as important pedagogical problem.

The article is devoted to the mental development of junior pupils.

Key words: junior pupil, mental and verbal development, advances training.